

סגנון גן ים תיכוני

דרישות הגינות צריכות להתאים לאקלים הים תיכוני שהוא מעין אקלים מעבר בין אקלים ממוזג לאקלים טרופי יבש: עצמת קרינה גבוהה, קיץ חם ויבש (7-8 חודשים, טמפ' מעל 30 מעלות) וחורף מתון וגשום (1200-350 מ"מ גשם, שונות בכמות המשקעים משנה לשנה, טמפ' מינימום סביב נקודת הקיפאון). הגורם המגביל מספר אחד הן לאדם והן לצמחייה הוא היובש. לצמח צריך לרוב לספק תוספת השקיה בקיץ היבש ואילו לאדם צריך לספק תחושת קרירות וצל. המים לאורך כל ההיסטוריה האנושית היוו גורם מגביל באזורנו. היום, יותר מתמיד, המודעות לחסכון במשאבי הטבע הולכת וגוברת ועימה הצורך במתן פתרונות מעשיים לחסכון במים מתוך כוונה לא להתפשר במישור האסטטי. תנאי האקלים הים-תיכוני אינם אופייניים רק לארצות אגן הים התיכון וקיימים גם בחלקים מדרום קליפורניה, באזור הכף בדרום אפריקה, במרכז צ'ילה ובחלקים בדרום ובדרום-מערב אוסטרליה. האזור הים תיכוני בישראל משתרע על פני מרבית חלקה הצפוני. במישור החוף מגיע עד לאזור אשקלון ובחבל ההר עד לדרום הרי יהודה, להוציא את המדרונות המזרחיים של הרי שומרון והרי יהודה. הצומח שלו כולל יערות, חורשים, גריגות ובתות. עושר הצמחייה בישראל (כ-2400 מינים) נובע גם מהעובדה שהארץ הינה מפגש של 3 אזורים צומח עולמיים נוספים: אירנו-טורני בנגב, בבקעת הירדן ובחרמון, סהרו-ערבי במדבר יהודה ובנגב וסודאני בערבה ובאזור ים-המלח.

סגנונות אדריכליים של גנים התפתחו לאורך ההיסטוריה האנושית לחופי הים התיכון. המפורסמים והמשפיעים ביותר על עיצוב גנים בעולם המערבי הם: 1. הסגנון המוסלמי-מורי, שהחל להתפתח בספרד במאה ה-8 והגיע לשיאו במאה ה-14 בארמון אלהמברה בגרנדה. בחצרות התפוזים המרוצפות במסגדים אנו נחשפים לשיטות השקיה מתוחכמות וניצול מי גשמים, ביטוי של יראת כבוד למים. חצרות הגן התחומות, ה"פאטיו", מרוצפות ומקורות בחלקן ומשמשות מקום מפלט קריר מהסביבה, לרוב עם מזרקת מים צנועה במרכזן. 2. גני הרנסאנס באיטליה של המאה ה-16, מאופיינים בצירי סימטריה לאורך ולרוחב, בטרסות מעוצבות, בגיזום צורני (טופיארי) ובקישוטי פסלים, כדים ומזרקות.

גן ים-תיכוני מושפע מהסגנונות ההיסטוריים, אך הוא חסר קווי מתאר מוגדרים ונגזר מעצם השימוש בחומרים

מקומיים, האקלים ואורח החיים של התושבים. מאפייניו:

- 1. פשטות –** הגן נועד בראש ובראשונה לספק את צרכי בני הבית ואינו ראוותני. הגן צנוע ופשוט ומכיל בעיקר צמחי תועלת אשר דרישות המים והטיפול בהם צנועים. יהיו בו מספר סוגים של עצי פרי וכן צמחי תבלין ופרחים ריחניים. למשל – עץ זית, הדר, רימון, תמר וצמחים עשבוניים להכנת חליטות ותבלינים: קורנית, אזוב, זוטה, מרווה וגעדה.
- 2. שימוש בחומרים מקומיים – א. צמחי-בר מקומיים, למשל, בישראל: מיני אלונים ואלות, כליל החורש, קטלב מצוי, זית אירופי, מורן החורש, ער-אציל, הדס מצוי, רקפות, אירוסים, כלניות וגיאופיטים נוספים, צמחים שאוקלמו בתקופות היסטוריות כמו גפן, רימון ועצי הדר וצמחים מאזורים ים-תיכוניים בעולם כמו דקל שמרופס, דק-פרי הכף, עפרית הכף, פלרגוניום, גזניה, אגפנתוס, רוזמרין, אזובין ורבים נוספים. גן כזה ניתן למצוא בכל ארצות אגן הים התיכון ונרגיש בו "בבית" גם אם יהיה ביבשת אחרת. שימוש בצמחייה מקומית חוסך במים ובטיפולים בשל היותה עמידה יותר לתנאי הסביבה. ב. גן ארכיטקטוני – מבוסס על חצרות מרוצפות תוך שימוש נרחב באבן גיר מקומית, שבילי אבן וחיפויי קרקע שונים לשמירה על לחות הקרקע ולהקלה בטיפול בעשבייה. ג. סוכת גפנים או פרגולה מכוסה ביסמין או ורד – מקום מוצל לישיבה ולאיורח כחלק מסגנון החיים.**

3. ביטוי למנהגים תרבותיים מקומיים - למשל, הצבע הכחול - קשור באמונות עממיות (נגד "עין רעה"), כמוהו גם הגינון בעציצים – קשור למנהג אדוניס מימי יוון העתיקה: לזכר "האהבה קצרת החיים" בין אפרודיטה לבן האנוש אדוניס, שנהרג בנסותו לצוד חזיר בר. נשות אתונה היו מעלות לגג בחודש מאי עציצים ובהם פרחי בר, חסה, חיטה ושעורה. כאשר היו מתייבשים עם בוא הקיץ, היו מקוננות על מותו של אדוניס. פרחים בימי יוון העתיקה נזכרים בשירי עם מלפני כ-2500 שנה: כלנית (פרח אדוניס), יקינתון, סתונית, שושן, פרג, סיגל, ורד ופטרזיליה. הגינון במיכלים, מעבר לאופי הייחודי, מהווה צמצום של שטחי הגידול המושקים ובכך תרומתו למשק המים. מאידך, הוא נתפש בציבור כצורת גינון המאפיין שכבה סוציו-אקונומית נמוכה.

מהו סגנון ישראלי?

- מיהו ישראלי? מהו הטעם הישראלי?

- האם הגן צריך לבטא את האזור הגיאוגרפי בו הוא נמצא? מדוע להשתמש בצמחייה מקומית? האם צמחייה מקומית פירושה צמחיית-בר בלבד? מה לגבי צמחייה מיובאת שחדרה ב-100 שנים אחרונות והפכה לחלק בלתי נפרד מהנוף הישראלי? האם לשמר את הנוף החקלאי שמסמל את התחדשות ההתיישבות היהודית?

צמחייה אופיינית יוצרת "תבנית נוף מולדת"

תנועת ה"ארטס-אנד-קרפטס", באנגליה של תחילת המאה העשרים, קראה להבליט את הייחודיות של כל אזור דרך שימוש באמנות ואומנות מקומיים. כדי ליצור תמונת נוף אותנטית ואמיתית של מקום - על הגן להכיל אבן מקומית, עבודה מסורתית באבן או פרזול מתכת אופייניים למקום, צמחי בר מקומיים ועוד. **ויליאם קנט** האנגלי "הוריד את הגדר" במאה ה-18 וסימן את תחילתה של התנועה לנוף שקראה לשלב את הנוף הרחוק במראות הגן. מקור ההשראה לאמנות בכלל ולעיצוב הגנים בפרט - היה הטבע. במשך אלפי שנים, הגנים הסינים והיפנים היו העתק מוקטן של נופים נערצים.

מהו נוף המולדת האמיתי שלנו? - ארץ ישראל הקטנה מגוונת במיוחד מבחינה נופית, הן בנוף הטבעי - הרים, מצוקים, חופים ומדבר - והן בנופים חקלאיים, בהם בני אלפי שנים (כגון מדרגות ההר ומעיינות הנקבה של הירושלים), ובהם צעירים יחסית (כגון פרדסי השרון ושדות העמקים).

בעבר, הצמחייה אפיינה חבלי ארץ שונים. בתקופת המשנה (מאות 1-2) רבי שמעון בן גמליאל אמר: "סימן להרים - מילין (אלונים), סימן לעמקים - דקלים, סימן לנחלים - קנים, סימן לשפלה - שקמים" (פסחים פרק ד' דף נ"ג). אפשר למצוא התייחסות לנוף גם בשירה, כמו "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו" (טשרניחובסקי). כיום, נדמה כי חשיבות הנוף נדחקת על-ידי יוזמות הפיתוח השונות. באזורים מתפתחים אין דבר כלשהו שיקשור את הציבור עם הנוף הטבעי או החקלאי. במסגרת התכנון העירוני ברוב ערי הארץ, אין התייחסות לנוף המקומי וכך הולכים ונעלמים, למשל, החולות של חולון, הפרדסים של רחובות ושדות התותים של רמת השרון. לדוגמה, בנוף העירוני החדש נשתלים תמרים בכל מקום, תחת שיישאר מאפיין ייחודי של בקעת הירדן. גן ישראלי יקבל את זהותו הברורה ואת חיבורו למקום, רק אם השראתו תהא מנופי ארץ ישראל, בין אם הצמחייה שאופיינית לסביבה היא בר או חקלאית ובין אם היא ים תיכונית או מדברית. בצורה זו גם יתחזק הקשר בין האדם למקום. מיני נוי זרים כמו פיקוס השדרות, מכנף נאה, צאלון נאה, סיגלון חד-עלים, כמו גם הבוגנוויליאה, הפכו אמנם לחלק מנוף הארץ, אבל כאשר משתמשים רק בהם, דוחקים את מקומם של מיני בר ותיקים שנכחדו וחוטאים לנוף הטבעי של אותו חבל ארץ. למשל, אלון תבור

כיסה עד לפני 150 שנה את אזור השרון וכיום נותרו פרטים בודדים. **אפשר גם לתקן:** לטעת אלונים, אלות ועוזררים בצפון, אלונים תבור ועצי הדר בערי השרון, שקמים ושיטה מלבינה בערי מישור החוף הדרומי, קטלב מצוי, כליל החורש, אלונים ואלות באזור ירושלים, חרוב, אלון מצוי ואלת מסטיק בערי השפלה, אשלים ואלה אטלנטית בבאר שבע ושיטים באילת – ובכך להקנות לכל עיר ואזור בארץ את הייחוד הנופי גם לאחר הבנייה בסביבה. ברמת השרון יישמו שיטה זו בשנים האחרונות, עם נטיעת חורשות אלונים תבור ועצי חושחש ברחובות העיר, כמו גם בעיר רחובות. **הנוף הוא אחד היסודות הקושרים את הציבור עם ארצו ולכן יש להתייחס אליו כאל חלק מהמורשת התרבותית וההיסטורית של מדינת ישראל ולהחזירו לתודעה הציבורית, בין השאר, ע"י תכנון צמחייה מושכל, למעננו ולמען הדורות הבאים. לדעתי, הרשויות המקומיות, נכון יעשו אם יפרסמו רשימת צמחים מומלצים לשתילה, לפי חברות צומח שבכל אזור. אישור תכניות צמחייה ייעשה תוך הקפדה על שתילה של כ- 50% מינים מקומיים.** יש לשבור את מעגל הקסמים שבו מתכנני-צמחייה משתמשים בצמחי תרבות מאוקלמים בלבד. השתלנים, לא מרבים צמחי-בר כי אין להם ביקוש, וכאשר מתכנן בעל מודעות רוצה לתכנן גן עם צמחייה מקומית, הוא לא מוצא את הצמחים במשתלות - וחוזר חלילה.

עצים לגן המקראי

מקור השראה נוסף לצמחי השלד בגן הישראלי הוא גן כפי שמצטייר במקורות. גן מופיע במשמעות של מקור מים או שכולל "עץ נחמד למראה וטוב למאכל" (בראשית ב', ט). בשיר השירים אנו נחשפים לעצי בושם יקרים שהובאו כנראה מארצות רחוקות והגן נתפש כמקום לתענוגות ואהבה. זיהוי הצמחים המופיעים בתנ"ך ובמשנה מסתמך על ספרות יוונית קדומה, על כתבי פליניוס הרומאי במאה ה-1, על הבלשן הרב ההונגרי עמנואל לעף, חוקרי טבע ובוטנאים, כמו ברוך צ'יזיק, אפרים וחנה ראובני ואחרים ועבודות ארכיאולוגיות. בתנ"ך מוזכרים בשמם 11 עצי פרי: **גפן היין (Vitis vinifera)** - מוצאה סביב הים הכספי. גידולה בארץ כבר באלף ה-3 לפנה"ס. **זית אירופי (Olea europaea)** - בני ישראל מצאו את הזיתים בבואם לארץ (מאה 13 לפנה"ס). הארץ היעודה לבני ישראל כונתה "ארץ זית-שמן ודבש" (דברים ח', ח). **תאנת הגן (Ficus carica)** - יחד עם הגפן היו פירות הארץ החשובים ביותר. מסמלות את תקופת השלום והשלווה של עם ישראל בחזון אחרית הימים של מיכה הנביא: "וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד" (מיכה ד', ד). **תמר מצוי (Phoenix dactylifera)** - מזהים את התמר כ"דבש" שמופיע בשבעת המינים. הוא הניב רק בבקעת הירדן ובאזורים הרריים גידולו לנוי. תמרי יריחו היו מפורסמים ואף יוצאו לארצות סמוכות. **רימון מצוי (Punica granatum)** - נזכר בשמות מקומות בתקופה המקראית וכן בשיר השירים. נפוץ בכל הארץ. **שקמה (Ficus sycomorus)** - הגיע כנראה דרך עמק הנילוס לנגב המערבי ולשפלה. הם תחמו את גבולות הגליל התחתון. העץ קל ונקבובי ושימש לבניית תקרות הבתים. **שקד, לוז (Prunus amygdalus)** - לפי התיאורים בספרות חז"ל מבינים שלוז הוא שקד. הפיקו מהשקדים שמן יקר. השקד גדל בר בחורשות הרריות. הראשון לפרוח מבין פירות הקיץ. **תפוח (Pyrus malus)** - בתקופת המשנה הרכיבו אותו על חוזר החורש (**Sorbus trilobata**) או על החבוש (**Cydonia oblonga**). בספרי טבע יווניים ורומים יש תיאורים של זנים וכן תנאי גידול, אחסון וייצור יין תפוחים. **אלה אמיתית, בוטנה (Pistacia vera)** - **פיסתקין** בתלמוד. עץ תרבותי שהובא מסוריה ומורכב על אלה. **עץ הדר (Citrus)** - המסורת העברית הקדומה זיהתה עץ הדר עם האתרוג ששימש לנוי ולרפואה. מולדת האתרוג במורדות הדרומיים של ההימלאיה והובא לארץ בתקופה קדומה (מאה 15 לפנה"ס), או ע"י היוונים אשר אליהם הגיע האתרוג מהודו ע"י אלכסנדר מוקדון במאה ה-4 לפנה"ס. **אגוז המלך (Juglans regia)** - גדל בר ביוון ובאסיה. בתקופת המשנה הייתה לו דרישה בשל יופיו ופריו שהיה אהוב במיוחד על ילדים. כן השתמשו בפרי להפקת חומרי צביעה וכתובה.

בתנ"ך נזכרו 26 עצי סרק ושיחים. רובם עצי יער הגדלים בר בארץ וחלקם עצי תרבות מקומיים או מיובאים מלבנון או אופיר(אתיופיה או הודו?): ארז הלבנון, ברוש, ערער אדום, ברוש צריפי (תאשור), אורן ירושלים (עץ שמן), אורן הסלע - *Pinus pinea* (תרזה), ער אציל (אורן), אשל הפרקים, שיטה סלילנית, הדס מצוי (עץ עבות), אלת מסטיק (בכא), אלה אטלנטית, אלון מצוי, אלון תולע, אלון תבור, פטל קדוש (סנה), ערבה מחודדת (*Salix acmophylla*) בגדות נחלים, צפצפה מכסיפה (לבנה) באזורים הקרירים, צפצפת הפרת לאורך גדות הירדן, יחד עם ערבה ואשל. דולב מזרחי (ערמון) בגדות נחלים ומעיינות הרריים. אדר סורי ומילה סורית (תדהר), מיני שיזף (צאליים) (*Zizyphus*) וצמחים טרופיים כמו סיסם הודי (*Dalbergia sisoo*) הגדל בהודו ובאפריקה והבנים שהוא עץ יקר שהופק ממיני אפרסמון (*Diospyros ebenaster*) שמוצאו מהודו.

גן עדן ארצי או פיסת טבע מקומי?

- **האם קיימת סתירה בין הרצון להשתמש בצמחים אקזוטיים וליישם אופנות בגינון לבין הרצון לשמור על המקורות, האותנטיות?**

אופי הגינון יקבע, לדעתי, על-פי מיקום הגן במסגרת של **שלושה מעגלים**: 1. מעגל פנימי – הגינון הפרטי. 2. מעגל אמצעי – הגינון הציבורי: גנים עירוניים, מבני ציבור ורחובות. 3. מעגל חיצוני – גינון בשולי העיר ובדרכים בין-עירוניות. **הגן הפרטי** – אופיו ייקבע על-פי תפישת עולמו של בעליו (אך מן הראוי להדגיש בפניו את יתרונות הסגנון הים-תיכוני). לכל אדם גישה שונה ליצירת גן, אך רובנו מחפשים בגן מקום מפלט מטרדות היום-יום, גן עדן ארצי בו נוכל לבלות את שעות הפנאי, לנוח ולארז. ההתייחסות המודרנית לגן, כאל חדר מגורים חיצוני, מגדירה צרכים דומים: פינת ישיבה מוגנת, מוצלת, קרירה, אווירה אינטימית ומרגיעה ובעיקר – אחזקה נוחה שלא תהפוך לנטל, כולל התייחסות לחסכון במים. (מבחינה היסטורית, המילה "PARADISE" (גן-עדן) נגזרת מהמילה הפרסית "PAIRIDAEZA", שמתארת פארק-צייד מלכותי תחום או בוסתן סגור. גן העדן הוא מקום מנותק מוחשית ורעיונית מהעולם ובו סידור אידיאלי של הטבע, טבע "מבוית". מקום התרגעות מהודר והנאה לחושים. בתרבות המדבר, בגן העדן הארצי, כפי שהתבסס בסגנון הגנים המוסלמי-מורי, ישנו דגש על צל-קריר, מים זורמים צבע וריח).

הגן הציבורי – הגן הציבורי יבליט את הקשר לצמחייה ההיסטורית במקום. הקו המנחה צריך להיות משטר המים והצמדות לצמחייה ים-תיכונית שמתוכה כ-50% מיני בר שמאפיינים את האזור הפיטו-גיאוגרפי. לטעמי, ניתן לחזק את מבנה הערוגות בעזרת צמחים פיסוליים חסכניים במים מאזורים מדבריים בעולם כמו יוקות, דרצנות, אגבות ואלואה ובצמחים "אופנתיים" (עשבונים ממשפחת הדגניים) שצריכת המים שלהם אינה גבוהה. הגן יוכל אף לשמש דוגמה לבעלי גינות פרטיות ויעודד שימוש בצמחייה חסכנית.

גינות בשולי העיר – בצידי דרכים המחברות בין הסביבה העירונית לשטחים הפתוחים וכן בפארקים לאומיים, תישתל צמחייה לפי חברות הצומח האופייניות לאזור, כדי למזג את הסביבה הבנויה עם הטבעית ובתוך כך לשמר מיני-בר. במידה ויש ערך היסטורי לגידולים חקלאיים שאפיינו אזור מסוים, ניתן לשחזר בגינון את הצמחייה החקלאית. למשל, מטעי שקדים וזיתים ומרבדים של פרחי-בר מקומיים.

לסיכום, בגינון הציבורי, בעיקר, רצוי שתהיה **הקפדה על שימוש בצמחייה מקומית אופיינית לאזור ובצמחייה מאוקלמת חסכונית במים**. נצא נשכרים בשלושה מישורים: 1. **חסכון באחזקה** – חסכון במים ובטיפולים. 2. **יצירת "תבנית נוף מולדת"** – חיזוק זהות נופית של מקום והידוק הקשר בין האדם למקורותיו. 3. **שמירה על בתי גידול אופייניים** – שיחזור חברות צומח נכחדות וחיזוק הקיימות.